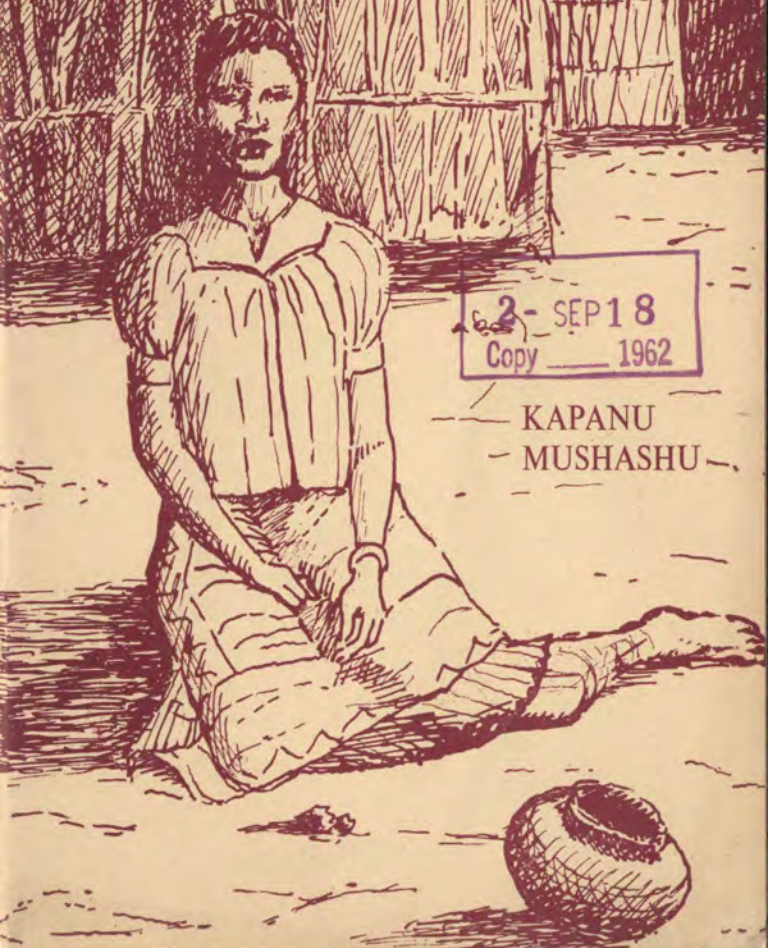

MUOLI WA MBETA

LOZI
ZAMBIA

2- SEP 18
Copy _____ 1962

KAPANU
MUSHASHU

MUOLI WA MBETA

KOPANO MUSHASHU

*Published in association with the
Northern Rhodesia and Nyasaland Publications Bureau*

LONGMANS

LONGMANS SOUTHERN AFRICA (PTY) LIMITED

Thibault House, Thibault Square, Cape Town

Represented in Johannesburg and Salisbury

LONGMANS OF NIGERIA LTD

W.R. Industrial Estate, Ikeja

LONGMANS OF GHANA LTD

Industrial Estate, Ring Road South, Accra

LONGMANS GREEN AND CO LTD

Shankardass House, Government Road, Nairobi

LONGMANS, GREEN AND CO LTD

48 Grosvenor Street, London W1

Associated Companies, Branches and Representatives at

Croydon, Victoria, AUSTRALIA;

Auckland, NEW ZEALAND;

Toronto, CANADA;

Kingston, JAMAICA;

HONG KONG; Kuala Lumpur, MALAYA;

Bombay, Calcutta, Madras, Dacca, Hyderabad,

Delhi, INDIA;

Lahore, WEST PAKISTAN

First published 1957

Second edition 1961

Galvin & Sales (Pty.) Ltd.
26347

TAHISO YA ZE ÑOZWI

Sicaba sa hesu ni mi kandekela taba ye isiñi ka ku hupula kuli mwendi ki ye nde hahulu mi i ka tabisa batu ba bañata, kono ka ku sepa kuli i ka fa tuto ye tuna ku mañi ni mañi ya ka i bala. Ha lu nze lu pila fa lifasi lu punyuha likozi ze ñata ka ku bona ba habo luna ba ba wezi mwa teñi mo ba nyandela mi lu lika ka m'ata kuli lu sike lwa wela mwa teñi ni luna. Mi hape kamita lu tuswa ka ku latelela mitala ya batu ba ne ba tumile. Cwale ha ku na taba, kapa taba ye ye ni talusa mo, ne ili ya niti kapa ne isi ya niti kono se si tuna ki tuto yeo lu i fiwa ki yona.

Mwa naha ifi ni ifi kamita ku zibahala batu ba mishobo ye mibeli; ba bana ni mikwa ye minde ni ba ba si ka luka hahulu. Ni haiba kwa kale ne ku tumile batu ba babeli; bo ndume ni lipyeha. Ndume na tumile bakeñi sa ku lwana hahulu mwa lindwa ni kuli mpi ya habo ha i tuzwi ne ili yena wa mafelelezo kwa ku mata, mi lipyeha na tumile bakeñi sa kuli ndwa ha i minyize ki yena wa makalelo kwa ku baleha. Ki kabaka leo lu fumana kuli libuka ze ñozwi mwa puwo ifi ni ifi ze ñozwi bakeñi sa bupilo bwa batu, li bulela ka za bupilo bwa batu ba ba pilile bupilo bo bunde kapa bwa bundume, ni bwa batu ba bañwi hape ba ba pilile bupilo bwa sihedeni kapa bupyeha.

Cwale bana ba hesu Muoli yo wa Mbete u fumaneha ku ye ñwi ya likalulo ze ze peli ze ni bulezi, mi ni sepa ku mubali kuli a i ponele kalulo mwa ka beya Muoli wa Mbete.

1. MAKALELO A TABA

Taba ye ye ni ñola fa ne ni i bulezwi ki mwenyi ya na yami pula mwa lapa la hesu, mi na lu ambolezi yona ni bo-kuku ha ne lu nze lu ola mulilo mwa situngu pula inze i nela.

Kale koo ku bo Santulu, sioli sa Mbeta ne ili mulemeñi o mutuna hahulu, mi muleneñi wo ne u tile ka mukwa wo: ne ku na ni mulena yo muñwi ya na bizwa Mbamba wa naha ya Butoka, mi mulena yo na lata hahulu ku lwanisa manaha a mañwi ni ku hapa likomu za bona, kakuli yena ne ili njebe, na sina likomu. Ka nako yeo Mulena Mbamba na pila ka yona mwa naha ya mabapa ni Sisheke ne ku na ni mulena ya na bizwa Mbalala, mi mulena yo na fumile hahulu likomu ni batanga ba bañata hahulu.

Ka zazi le liñwi Mulena Mbamba wa Butoka a biza Ngambela wa hae mi a mu buza a li: “Kanti ki kuli ha lu koni ku fumana naha ko lu ka ya ku yo lwana, ili kuli lu ekeze kwa bufumu bwa luna?” Ngambela a alaba a li: “Muñali ha ili na ha ni zibi naha ye na ni bufumu, ye lukela ku lwaniswa, kono bunde ki kuli lu lume matwela mwa mafasi a mañata ili kuli ba sebeze hande mi ba to ba zibisa naha ye luile hahulu kuli lu yo i lwanisa.”

Cwale Mulena a kolwa manzwi a Ngambela wa hae mi a luma matwela mwa mafasi kaufela. Matwela ha s'a ile, Mulena Mbamba a eza mpi ye tuna hahulu, mi mpi ha i se i lukile kwa litelwa matwela kuli a to bulela seo a si boni.

Ha ku se ku fitile mazazi a mañata, litwela le ne li ile kwa mutulo la fita la li: “Eshee; muñ'aka ko ni zwa mane mwendi luna lu fumile ku ba fita, cwale ha kuna tuso ya ku ya kwa teñi.” Kwa fita lizazi mwa hali mi matwela a mañwi a na ile kwa mboela, wiko ni bucabela a fita mi a talusa mwa na zo bonela kaufela. Cwale kwa fumaneha kuli naha ye ne lukela ku lwaniswa ye ne fumile ne ili Sisheke ku Mulena Mbalala.

Cwale Mulena Mbamba a siya Butoka mi a kala ku

liba Sisheke ni mpi ya hae ye tuna. Ba zamaya ba mata inge manoñu a libile kwa folofolo ye shwezi mwa libala. Ba zamaya busihu ni musihali mi munna a fufulelwa a bona lilo mane ba atumela Sisheke.

Mulena Mbalala n'a nze a itulezi mwa muleneñi wa hae, mulupa u nze u lila busihu ni musihali. Kono ka yona sunda ye yema mpi ya Mbamba kwa Butoka, Mbalala a telwa ki tolo ha nz'a lobezi. Busihu bo buñwi a lola inze a mata lubilo lo lutuna mi ni matuna a hae kaufela ba nze ba mata ku liba mutulo. Tolo ye ya komokisa hahulu mulena mi a biza ñaka wa hae yo mutuna ku to mu taluseza yona. Ñaka a talima mwa linkau za hae mi a bulelela mulena kuli ku taha mpi ye tuna ye to mu lwanisa. Ñaka ha sa zwa fela mwa lapa kwa utwahala ngongi ye lila ka mulilelo o makaza mi muleneñi kaufela wa yema ñumbili.

Banna ba kala ku pahama likota ku bona ngongi ko i zwelela. Hañi-hañi kwa bonahala mpi ye tuna ye zwela mwa bucabela i taha i tunyisa kaluli. Ne ili nako ya manzibua lizazi li si ka ba kale la likela mi malu kaufela a mwa wiko na fubelisizwe ki ku kanya kwa lizazi. Kwa bonahala malumo a benya inge linaleli mi munna kaufela wa muleneñi zazi leo a tinela fa noka.

Ka muzuzunyana fela Mulena Mbalala ni yena a laela kuli ya hae ngongi i natiwe, mi ka taelo ya mulena, ngongi ya natwa mi munna kaufela ya tama lukanda mwa teka s'a tulula mukwale ni tebe ze ne pahami mwa kashongwa ka ndu. Haili bona basali ba tama litali za bana ba bona ku li tiisa. Ku talimela kwa bucabela mpi ki yeo i fitile; ha ku sana ni nako ya kuli Mulena Mbalala a lukise litaba ni mantuna a hae mo ba ka lwanela.

Mpi ya Mbamba ha se i sutelezi muleneñi, munna yo muñwi kwa mantuna a Mbalala a yema mi a kala ku bulela nyangela kaufela inze mu telelize a li: “Kacenu le muleneñi wo wa timela fa lifasi, muleneñi wo ne ba yahile bo-kuku wa luna, muleneñi wo no silelelizwe ki bo ndat'a luna, kacenu wa shwa haiba munna kaufela a sa swali lilumo ka mazobo a mabeli k'u lwanela. Cwale bana bahesu, ha lu yeni kaufela luna lu katanyeze sila mi haiba lu ka tulwa lu tulwe sina banna.”

Munna yo a sa feza fela ku bulela lihali za kala ku takisa, tebe ya ba ya pindulwa habeli kapa halalu. Kaufela nyangela ba siya muleneñi ku katanyeza sila. Limpi za sutelelana mane za ba za kopana. Ndwa ya lwana, ya lwana mane fa fasi kwa yo li suu. Ni busihu kaufela lilumo la felela mwan'a mutu mi haili yona tebe ya mu sileleza kwa lilumo. Yela kwa ba sibongani se si maswe; lipyeha sa kala ku mata mi ndume a siyala a nz'a yemi ni tebe ya hae, sina licwe le li palezwi ku lobwa ki lindinda kwa munanga wa liwate.

Lizazi mane la yo pazula ndwa i sa lwana, kono mawe! kwa mafelelezo mpi ya Mbalala wa Sisheke se imelwa mi ya kala ku saba. Matoka ba ba shenja ku ba libisa mutulo. Mulena Mbalala a iponela libaka a saba ni musal'a hae ni mwan'a hae wa mbututu wa musizana mi likuta le liñwi la mpi ya Butoka, la ba tatama. Cwale Mbalala a fumana kuli ha ku na mwa ka ezeza konji ku sila Lyambai, kona a ka puluha kakuli lila za hae ne li mañete ne ba sa zibi ku tapa. Mbalala a tulela mwa nuka ni musali cwalo ni mwan'a hae mi kakuli ne li mulena wa milyani hahulu a laela Lyambai kuli i abane fa hali i siye sioli fa ka pila yena ni musal'a hae. Nuka ya kauhana mi ya siya sioli se lu biza kuli Mbete mazazi a, fa hali a yona.

Cwale Mulena Mbalala a kala ku hupula batanga ba hae mi a bulelela musal'a hae a li: "Wena u siyale fa, na, ni sa kuta ni yo nga batanga ba ka ni to pila ni bona." A funduka mi a ya ku yo nga batanga ba hae, kono na si si ka bonwa hape, a sa li kuya hona foo ki mwinkilila ni ka nako ye. Ha ku zibwi kapa wena mutu n'o bulailwe ki libatana za mwa naheñi! foo ha ku na ya ziba.

Haili Matoka bona ba kungushula likomu ze ne ba hapile mi ba ikela habo bona, kono ha ba yo fita likomu kaufela ze ne ba hapile ki kale li fela ku shwa, ku tokwisa ni ya lubandangoti. Ki ona mafelelezo a ndwa ya Mulena Mbamba ni Mulena Mbalala.

2. MUSALI NI MWAN'A HAE MWA SIOLI

Mulena Mbalala a man'o kuta ku yo nga batu ba hae, Muoli wa hae a mu libelela nako ye telele, mane a itoboha kuli ki kale a shwa.

Cwale musali wa batu a kala ku pila mwa sioli a nosi mi n'a pila litapi ze butala. Mazazi ha nz'a fita likota za kala ku mela mwa sioli sa Mbete mi sa kala ku bonahala inge mo lu si bonela nako ye. Ki ha musali a i kepela musima mwa ku pila ni mwan'a hae mi a pila bupilo bwa folofolo.

Batu ba ba ne ba fuluha mwa Lyambai ku zwa Mboela, ku ya Mutulo ba mu utwa ha nze a kuzisa mwan'a hae mwa sioli mi ba komoka kuli sioli si tile cwañi ka bubebe, ni kuli hape musali ya ina mwa teñi u batañi mi u pila cwani? Batu mane ba kala ku saba ku fita kwa tuko a Mbete mi naha kaufela ya kala ku makala. Batu ba bañwi ba li lizazi kaufela musali yo na ina mwa musina wa hae konji ha shwa linyolwa ki hona a ya kwa nuka ku yo nwa mezi. Isali kakusasa luli, bafuluhi ne ba nze ba mu utwa h'a opela pina ya hae mi a kuzisa mbututu wa hae. Na opela a li:

"Mawe mbututu ya ka,
Lifasi li lu fetuhezi,
Kuza ndataho h'a zibwi kwa ile,
Aba, aba, aba, kuza silikani sa ka".

Ha ku se ku fitile lilimo ze ñatanyana musali a kuza ku opela pina ye, mi nyangela ya lemuha kuli mwan'a hae n'a sa hulile. Ka niti luli musizana ne se li kalibe ye hulile mi kamita mahe na mu bulelelana mo ne ba tahezi mwa sioli. Kono musizana na sa kolwi kuli ku'na ni batu ba bañwi mwa lifasi kwand'a hae ni m'ahe. M'ahe na mu bulelelana a li: luli luli ku na ni batu ba bañata mwa lifasi, ba ba swana sina bona ka sibupeho. M'ahe a mu luta ku bulela kono nihakulicwalo na sa koni hande ku bulela kakuli hañata m'ahe ne li mutu ya kuzize bakeñi sa maswabi a ku to pila mwa naheñi, a lin'osi. Kono nihakulicwalo ne li musali ya na na ni pilutata hahulu

mi na ikonkile kuli haiba munn'a hae a sa kuti, u ka pila mwa sioli cwalo a n'osi, ku fitela a shwa.

Musizana ha sa hulile, a hana ku ina mwa musima musihali mi kamita na nz'a tola kwa munanga wa nuka. Cwale zazi le liñwi bafuluhi ba mu bona, mi yena a y'o ba latela meto a kala ku saba ku matela mwa macacani. Bafuluhi ni bona ne ba si ka lika ku mu latelela kakuli ne ba hupula kuli ki silumba mi ba fuluha ka tata ni ku fita kuli ba siye sioli ka bubebe. Ha ba yo fita kwa hae ba kandekela batu sibilibita se ba boni mi ba bahulu ba li ki yena musali wa kale ya pila mwa sioli sa Mbete.

Taba ye hape ya kala ku yamba naha kaufela mi batu ba bañata ba hupula kuli luli luli, ne i ka ba swanelo kuli ku batwe ñaka, a yo shongolola sibilibita se ne si pila mwa sioli.

Liñaka kaufela za lika mo ne li ka konela kono za palelwa ku fumana nzila ya ku shongolola lindañala le. Batu ba bañwi ba bana ni bundume ba ikela ku yo bata musali yo kono ba palelwa ku mu fumana, mi sicaba kaufela sa siyala si nze si komokile. Batu kaufela ba li ha ku sa konahala, se sinde ki kuli feela ku itulelwe ku fita ku ikataleza nto ye sa konahali.

3. MBEHA MULENA WA LINYANTI

Ka nako yeo batu kaufela ne ba se ba palelwa ku fumana musali ya pila mwa Mbete, Mulena yo muñwi ya bizwa Mbeha ya na yahile kwa Linyanti a kopanya batu ba hae kaufela mi a ba sepisa kuli yena ya ka ya kwa sioli sa Mbete, mane ku yo fumana musali yoo ya pila mwa teñi, ni ku mu tisa kwa Linyanti, haiba ku konahala, u ta fiwa likomu ze mwanda. Batu ba bañata ha ba utwa cwalo ba kungula musipili mi ba ya kwa Mbete ku yo ba musali yoo ya sa bonwi. Kono kaufela bona ba palalwa ku yo mu fumana.

Kwa mafelelezo kwa ya munna yo muñwi ya na bizwa Mubita ye ne li sikombwa sa Lubinda mwan'a Mulena Mbeha. Munna yo a zamaya mwa toho ya hae a n'osi mi ha yo fita mwa sioli sa Mbete a eza longo, kuli a ine mwa teñi ku fitela a fumana kwa pila musali yo, ya sa zibwi. Mubita a ina mwa longo mazazi a mabeli anz'a lika katata ku fumana kwa pila musali ya na tezi ku t'o bata. Ka zazi la bulalu nako ya manzibwana Mubita a lika ku zamaya kwa munanga wa nuka mi a sa bona kalibe ya yemi a nze a kumula lipalisa ze ne melile kwa munanga wa nuka, a kala ku matela ku kalibe yeo mi ha yo fita a mu lumelisa a li, "Lumela kalibe ye nde, u zwela kai, mi u ya kai?" Musizana ha bona Mubita a kala ku saba kakuli na si ka twaela ku bulela ni batu kwand'a mahe; mi ki ha se a kala ku huwa ni ku bokolola hahulu.

Musizana ha nze a lila cwalo mahe a mu utwa mi a matela kwa nuka ka bubebe ku yo bona se si tezi mwan'a hae. Mahe ha fita a komoka ku bona Mubita mi kapilipili a mu buza a li: "Kanti ndate mu lilisezañi mwan'a ka?" Mubita a alaba a li: "Batili ha ki na ni mu lilisa, u lila fela, na ni mu lumeliseze fela, ha ni si ka mu nata." Cwale Mubita ki ha buza musali kwa pila, kono musali a hana ku mu bulelela koo na pila teñi. Ki ha musali ni mwan'a hae ba siya Mubita, ba kena macacani ku ya kwa musima ko ne ba pila. Mubita a siyala a nz'a komokile, mi a kala ku hupula mwa ka ezeza. Ka muzuzunyana Mubita a ba latelela mi ba sali ba kene fela mwa musima wa bona, ni yena ki ha s'a fita.

Musali a komoka hahulu ku bona Mubita hape mi a mu buza a li: "Kanti ndate sona se situna se mu bata ku luna kiñi?" Mubita a li: "Ni tile ku to mi potela, mi ni lumilwe ki mulen'a kakuli ni to mi bona, mi haiba ku konahala lu yeñi kaufela kakuli mulena u bata ku mi bona," Musali a hana a li ha na ku ya ko kuñwi ku siya munzi wa hae, mi hape a bulelela Mubita kuli a yo bulelela yena mulena ya mu lumile kuli hape a sike a kutela fa teñi ku luma mutu ku to mu lekula. Mubita ha sa utwa cwalo a fumana kuli bunde ki ku kuta ku y'o zibisa Mulena Mbeha kuli haili musali u mu fumani,

kono fela u hanile ku taha. Mubita a lobala busihu bulibuñwi mi ha busa a nanuha ku kutela kwa Linyanti. Ha yo fita a taluseza mulena seo na si boni kaufela. Mulena Mbeha ki ha kopanya mantuna a hae kaufela mi a ba taluseza kuli Mubita sikombwa sa mwan'a hae Lubinda u fumani kwa ina musali ya pila mwa sioli sa Mbeta. Kono mantuna kaufela ba hana, ba li Mubita u bulela buhata kakuli ne li liñaka ze tuna ba ne ba palezwi ku fumana kwa pila musali yoo. Mulena ni yena sa kala ku honona mane ni likomu ze mwanda za na sepisize kuli u ta li fa mutu ya ka fumana kwa ina musali ya pila mwa sioli sa Mbeta, a hana ku li fa Mubita.

Kono Mubita a bulelela mulen'a hae Mwabange Lubinda a li: "Muñali luli ni bulela niti kuli musali wa Mbeta ni mu boni mane mwan'a hae se li musali ya hulile mi ki yo munde hahulu." Mwabange Lubinda ha utwa cwalo a bulelela sikombwa sa hae kuli na ka lata kuli ba ye ba babeli ili kuli a yo iponela musali yoo ka meto a hae. Mubita a lumela mi ba ya kwa sioli sa Mbeta ha busa. Ha ba yo fita musali a nyema hahulu ku bona Mubita hape mi a mu halifela hahulu. Ki ha Mubita a li: "Ni swabile me, ku mi potela inze mu sa lati, kono ni tisize muñ'a ka yo kuli a to mi bona kakuli ha ni yo fita, ni ku yo bulela mo ne ni til'o bonela kaufela, batu ba yo hana ba li ni bulela mashano. Cwale muñ'a ka utezi ku to iponela." Ki ha musali a lumelisa Mwabange Lubinda mi ba kala ku ambolisana hande.

Ha ba nze ba inzi mwa sioli bo Lubinda ni Mubita ba tabela hahulu musali yoo mi Lubinda hape s'a tabela mwan'a musali kuli a mu nyale. Cwale Lubinda ki ha se a kala ku bata musizana kono mahe a hana a li ha kuna ya ka mu nyala konji ya ka taha ku to mu nyalela mwa sioli sa Mbeta. Cwale kakuli Lubinda na lata hahulu musizana yoo a kala ku hupula ka tata ni ku buza Mubita mwa'a n'a ka ezeza. Mubita a mu eleza kuli musizana yena ki yo munde kono bupilo bwa hae ha ba bu zibi hande cwale ne i ka ba bunde ku yemela pili hanyinyani. Kono Lubinda a hana katata mi a li ha yo fita feela kwa Linyanti u ta bulelela ndat'ahe kuli a mu lukulule a to nyala musizana yo.

Pili a si ka funduka, Lubinda a lukisa litaba ni mahe musizana kuli u ka kuta ku to nyala musizana ni ku to yahelela mwa sioli, ka ku tasa kwa kweli. Ki ha s'a funduka mi a zamaya hahulu ni sikombwa sa hae Mubita ku kutela kwa Linyanti.

Ha ba-yo fita Linyanti ba tola mazazi-nyana mi ki ha Lubinda a yo bulelela ndatahe kuli na ka lakaza ku fiwa likomu ze likani ni batanga kuli a yo ina mwa sioli sa Mbeta ku yo nyalela mwa teñi mwan'a musali ya na pila teñi. Mulena Mbeha ha utwa cwalo a kala ku swaba hahulu kakuli na lata hahulu mwan'a hae mi na sa lati ku kahana ni yena. Ki ha se a buza Lubinda a li: "Na ki kuli ki niti kuli musizana ni mahe kaufela u ba boni mi mane ki kale mu lumelelana ka za linyalo?" Lubinda a alaba a li: "Bunde mwendi ki ku biza Mubita kuli a to talusa litaba kaufela." Mubita a yo bizwa mi a kupwa ku bulela niti, mi Mubita h'a s'a bulezi, Mulena a kupa mwan'a hae kuli a zamaye pili a yo ikupula mi hape a kute, ha busa kakusasa. Lubinda a yema mi a zamaya ku yo ikupula.

Mulena Mbeha a hupula hahulu busihu kaufela mi a fumana kuli mwan'a hae h'a lukeli ku yo pila kwa hule ku mu siya a n'osi bakeñi sa musali fela. Isali kakusasa luli Lubinda, a kokota fa munyako mi a kupa ku bihiwa ku Mulena. Kapili-pili kwa taha liñusa le li zwa ku Mulena kuli Lubinda a kene. H'a s'a kene a yo fumana ndat'a he a inyongamezi mi a swabile halulu. Lubinda a boola fa pil'a ndat'a he mi Mulena Mbeha a kala ku bulela a li: "Mwan'a ka ni utwile ka za kupo ya hao kono ha ni koni ku ku lumelela kuli u ni siye ni li n'osi; wa ziba hande kuli ha ni na mwana konji wena, cwale ha u ya haiba ni shwa kwa mulaho wa hao ya ka ni yola kapa ku ca siluwo sa ka ki mañi? Ni ku zibisa kuli ni hanile kupo ya hao mi lu ka ina lu ba babeli ku fitela ni shwa." Lubinda ha utwa manzwi a ndat'a he a swaba hahulu mane a palelwa ni ku alaba a kambelela ni ku zwela kwande kapili.

Lubinda a kala ku hupula mikwa ye miñata mw'a n'a ka konela ku fumana nzila ya kuli ndat'a he a mu lumelele ku yo nyala musizana wa mwa sioli sa Mbeta kono a palelwa. Cwale ki h'a se a fumana kuli kanti bunde ki

ku shonga batanga ba ndat'a he ba bañwi ni kuli a uzwe kwa likomu za ndat'a he mi a tobe ni zona a ye kwa Mbeta ku yo busa ni musal'a hae. Ki ha s'a kala ku bulela ni mantuna a mañwi mi ba lumela ku ya ni yena. Cwale kwa lukiswa zazi la ku funduka mi taba ye ya patelwa Mulena Mbeha.

Zazi le liñwi isali kakusasa mwa muleneñi wa Linyanti kwa utwahala ngongi mi batu kaufela ba hupula kuli mwendi ku tile ndwa kono Mulena a se a sebelwa ki mutu kuli ki Mwabange Lubinda ya funduka ku yo busa kwa Mbeta. Mulena a swaba hahulu mane a palelwa ku buza mwan'a hae muhupulo wa hae. Lubinda a funduka ni batu ba bañata ba n'a lukisize litaba ni bona, ba mu latelela. Kwa bonahala mitapi ya batu ni likomu, mi muleneñi wa Linyanti wa siala ni batu ba sikai feela.

4. MUSIPILI WA MWABANGE LUBINDA

Mwabange Lubinda ha se a funduka a taha kwa Mbeta, Mubita sikombwa sa hae a hupula ku yo laeza Mulena Mbeha. Ki ha se a ya mi ha fita a showelela mi a bulela a li: "Molyange ni tilo mi laeza, na zamaya ni muña ka Lubinda, kakuli ha mu ni fa yena ne mu ize ni te ni mu mamele mi ni ye ni yena kai ni kai kaufela kwa ta ya, cwale konji kuli ni eze sina mo ne ni laezwi." Mulena Mbeha a li: "Zamaya hande sikombwa se si sepahala, kono u yo bulelela Lubinda kuli pili a si ka fita kale mwa sioli sa Mbeta u ta ni katana halalu, mi hape ni na ni ka to ca kwa nama ya mukiti wa linyalo. U mu bulelele hape kuli u ka kuta kwanu kwa Linyanti pili ni si ka shwa."

Mubita a showelela mi a matela nyangela kaufela ye ne i zamaya ni Lubinda. Ha yo fita a bulelela Lubinda manzwi a Mulena Mbeha kono Lubinda a tokwa ku a isa pilu.

Kwa bonahala mitapi ye mitelele ya makuta a batu ni likomu, miluluezo ya laluha. Ba zamaya musihali kaufela mane ba katala, ki ha Lubinda a lumela liñusa kwa likuta le ne li inzi kwa pili kuli li yeme ili kuli batu ba nwe mezi ni ku ishumusa. Cwale liñusa ha li se li fitile, likuta la kwa pili la yema mi makuta a mwa mulaho a to li fumana. Cwale kwa batiwa siliba sa mezi kakuli batu ne ba shwile hahulu linyolwa.

Munna yo muñwi ha nze a zamaya-zamaya a fumana siliba kono kwa tuko a sona ne ku inzi mucembeke mumbulu ni lusata lwa hae mwa lizoho.

Munna yo a kala ku huwa ku biza batu kuli ba to bona se si mu tolezi. Banna kaufela ba taha ba mata mi ha ba fita ba beya mucembeke mwa hali. Ha ba mu kupa kuli a ba fe sibaka sa ku ka mezi mwa siliba, yena a ba alaba a li: "Ni ha ni ka mi fa mezi ha mu na ku itumela kakuli mu hanile ya na mi fa mezi zazi ni zazi, cwale ni ha ni ka mi fa mezi zazi li li liñwi ha ku tusi se siñwi." Batu kaufela ba komoka mi ba saba ku ka mezi mwa siliba ba zamaya ni linyolwa. Mubita a kala ku hupula manzwi a Mulena mi a lemuha kuli mucembeke ya na inzi kwa tuko ni siliba ne ili sibilibita sa hae.

Ba mano katuluha batu kaufela ba nanuha ku zwela pili mwa musipili wa bona, mi ba zamaya ba bulela ka za mucembeke wa fa siliba. Manzibwana lizazi ha li se li bata ku likela ba fita fa lyabwa mi ba hupula ku lobala teñi kakuli ki fona fo ne ba ka kona ku fumana mezi a ku ezisa lico. Ba tulula mitiyo ya bona, mi bona ni likomu cwalo ba kala ku nwa mezi. Ba eza mafulo mi ba apeya lico za ku lalela. Ha ba se ba lalezi, ba sa li kuti ba lobala kwa taha tau mi ya to bulaya likomu ze mashumi a mabeli, kono ya tokwa ku ca fa teñi ni haiba komu i liñwi. Batu ba makala kono Mubita a lemuha kuli ki Mulena ya ba potezi lwa bubeli mi hape u ta be a tile lwa bulalu sina ha n'a bulezi.

Ha ba fita mwa sioli batu ba lobala mwa tasi a likota mi musali ni mwan'a hae ba taha ku to ba lumelisa. Kwa lobalwa hande. Ha busa kwa sheulwa sibaka se situna mi batu ba kala ku yaha libuma mwa ku lobala. Isali lona la ha busa Lubinda s'a lukisa za linyalo.

---

5. MUKITI WA LINYALO

Lika za linyalo li mano luka kaufela kwa ketiwa lizazi la mukiti, mi kwa ezwa mukiti o mutuna. Manzibwana kwa tumbulwa mulilo fa patelo mi kwa binwa busihu kaufela. Kwa bulawa likomu ze lishumi mi za tatehwa hande kaufel'a zona.

Ha busa kakusasa, batu ba puteha ba to ina fa patelo ya munzi mi hape kwa kalwa ku binwa. Mwabange Lubinda a kala ku bizwa Mulena mi mantuna a n'a tile ni ona, kaufela ba ba mulonga wa hae. Muoli yo munca yena na inzi fa museme kwa tuko a Mulena mi n'a apezi litata le linde ni musisi wa komu wo lupuzwi hande. Mazoho a hae na tezi litou za mishobo-shobo. Mahe Muoli yena, na inzi mwa tas'a kota a nze a talimezi mwan'a hae mi ne ku sa zibahali kuli na tabile kapa na nyemile.

Nama ya abelwa batu kaufela, mwanana ni yo muhulu ku ca ku kula. Kono nyangela i si ka feza kale ku ca kwa taha kaze ye nsu ye sina muhata, ya fita ya ina kwa tuko ni pizana ya nama mi ya kala ku ca. Batu ba kala ku i lelekisa, kono ya eza buhali bo bu sabisa hahulu mane batu ba lemuha kuli kanti ne si kaze hande ne ili silumba. Ha ise i felize ku ca kaze ya ishimbulula fa teñi, ku siya nyangela i komokile. Mubita a ziba kuli ki yena Mulena ya til'o ca kwa nama ya linyalo. Mukiti wa zwela pili mane konji manzibwana ki hona batu ba ungula.

---

6. MUOLI U HANA M'AHE

Lubinda ha sa nyezi, muleneñi wa kala ku hula. Kwa yahwa mandu a manca mi batu ba tabela bupilo bwa mwa sioli sa Mbeta. Ya ba muleneñi o mutuna bahulu mane wa ya libubo mwa linaha ze ñata. Kwa limwa lico

za mifuta-futa mi mwaha ni mwaha batu ba ba ni kutulo ye nde. Kono pili ku si ka ba kwa fela ni silimo Muoli a kala ku hana mahe. Mahe na se a supezi hahulu mi batu ba mwa muleneñi ba kala ku bilaela kuli ki muloi, u feza bana ba bona. Taba ye ya bihwa ku Mulena, mi Mulena a lemusa Muoli wa hae bakeñi sa lipiaelo za batu.

Ha utwa taba ye, Muoli a swaba hahulu mi a fumana kuli bunde ki ku hana mahe kuli a ki yena ya mu pepile. Zazi le liñwi manzibwana Mulena Lubinda ha nze a inzi ni Muoli wa hae, Muoli a mu bulelela a li: "Mulena yena musali yo, yo ni fumani ni yena mwa sioli mo, a ki bona bo-ma, bo-ma ni bo-ndate ba shwile kale mi musali yo ne ili sikombwa se ne ba ni hapezi bo-ndate, cwale haiba luli ki muloi u lukela ku lekiswa kamba ku bulaiwa kuli lu pile hande." Mulena a komoka hahulu ha utwa taba ye mi a buza hape ni hape ku fumana haiba Muoli luli u tiisize niti. Muoli na nz'a alaba kuli musali yo ne isi yena m'ahe.

Mulena a kopanya matun'a hae kaufela ku ba zibisa taba ye, mi kaufela bona ba komoka kono kwa mafelelezo ba li; kanti ki hande musali u lukela ku bulawa kakuli ha ba koni ku buluka muloi mwa muleneñi. Ba lumelelana kuli muloi a ciswe.

Zazi le liñwi manzibwana kwa tumbulwa liyonga la mulilo mi batu kaufela ba kopana ku to bona kwa ciswa musali wa muloi. Musali wa batu na sa zibi se siñwi, na nza itulezi mwa kabuma ka hae, konji ha bona feela lipolisa s'a fita ku to mu biza. Ki ha musali a nga litata la hae a apala mi a kunkulikela kwa patelo ya muleneñi kwa na bizelizwe. Ha yo fita kwa teñi ne ku sina ni haiba tiyeho ba mu swala-feela ba mu nepela mwa mulilo mi banna kaufela ba huwa ba li: "Lu punyuhile! lu punyuhile." Kono basali sina ha lu ziba kuli ba na ni lipilu ze bubebe ba kala ku lila hahulu. Mucembebe ha s'a yongile, batu kaufela ba ungutuka ku yo lobala. Ki lona lifu la mahe Muoli leo.

7. MUOLI NI BUFUMU

Muoli ha feza ku bulaisa mahe a kala ku bonisa mikwa ya hae ye maswe. Lu ka kala ku bulela pili ka za ku lata hahulu bufumu kwa hae. Kwa lapa la Mulena ne ku ina basizana ba bañata hahulu ba ba ne ba mu sebeleza, mi kamita Mulena na ba lekela misisi ye minde ye lupuzwi hande kono Muoli na nz'a ba amuha ku i tina yena.

Muoli na na ni mukwa wa ku bizanga basali ba mantuna a fumile mwa muleneñi, mi sina ha mu ziba kuli mutu ha bizizwe ki malena konji a tape pili ni ku tina hande, basali kaufela ba ne ba biziwa ne ba yanga ba tinile misisi ye minde ku feleleza. Basali ha ba fita Muoli wa ba yumbula mi u kala ku ba buziseza kwa ba lekile misisi ya bona kuli ni yena a yo leka kwa teñi. Ka mukwa o cwalo mwa sunda Muoli na leka misisi ye mine kapa ye milalu. Basali ba muleneñi ha ba se ba mu lemuhile ba kala ku mu pumanga, mi a kala ku toya ba bañata.

Bakeñi sa ku ba ni takazo ye tuna ya bufumu Muoli a kala ku uzwa. Ka zazi le liñwi Muoli a luma musizana yo muñwi ku yo uzwa museme kono ka bumai musizana a swalwa mi ha se a zekiswa a bulela kuli ki Muoli ya na mu lumile. Batu ba bilaela hahulu mi lusebo lwa ba lo lutuna mwa muleneñi. Ha ku fitile mazazi a malalu kwa utwahala kuli Muloi hape na lumile musizana yo muñwi ku yo mu uzweza kanalubeso.

Mulena ha utwa litaba ze a swaba mi a kala ku lemuha kuli kanti ni basizana ba kwa lapa ba swanezi ku zamaya njenje, bakeñi sa kuli Muoli mwendi wa ba amuhanga kakuli u lata hahulu bufumu.

Ha ya kwa ku lima Muoli u lwalanga misisi ye mibeli, o muñwi wa ku tina ha sa ya, o muñwi ki wa ku tina ha se a kuta. Mi ni ha ya kwa ku lima nako kaufela i felela fa ku bala lisamende za hae kuli mwendi ku na ni ye lobehile.

Muoli ha kuta kwa masimu u ina fa museme mwa lapa mi u biza basizana ba babeli kapa ba balalu mi u ba luma ku yo nga misisi ya hae ni tunalubeso twa hae kaufela ba to tu bundeka fa museme mi cwale wa kala ku keta ze

nde mi u li: "Basizana fa misisi fa o lupuzwi hande ki ufi? Hape fa tunalubeso fa ka kande ku lwala, ha ni tambala ki kafi?" Cwale u kala ku keta tutu ya hae mi musihali kaufela ha ku na gambolo i sili konji bufumu.

8. SITUHU SA MUOLI

Basali kamita ki batu ba ba na ni mukekecima, kono haiba pilu ya musali ya sitana ka ku tala mikwa ye maswe, musali yoo u ta ba ya maswe ku fita munna kaufela ya pila fa lifasi.

Muoli wa Mbeta na na ni pilu tata hahulu mi ku yena ku bulaya mutu ne ili papali. Zazi le liñwi basizana ne ba bapala fa pila Mulena mi ne ku tezi batu ba bañata. Basizana ha ba nze ba bina ba fitanga kwa tuko ni Mulena kuli a ba bone mo ba binela. Ne ku na ni musizana a li-muñwi ya na na ni bukwala hahulu, cwale Mulena a mu biza mi a to mu fa kubo ye nde ya litata. Muoli ha bona cwalo a halifa hahulu mi batu kaufela ba lemuha kuli kezo ya eize Mulena ha i si ka tabisa Muoli.

Se ku fita mazazi a malalu ku zwa lizazi la mukiti ki ha Muoli a s'a lumela musizana ya na filwe litata ku to mu buza. A laela musizana ya na lumile kuli a sike a yo bulela kuli ki bo Muoli ba ne ba mu biza ili kuli batu ba sike ba ziba kuli musizana na bizizwe ki Muoli ha ba ka mu tonda.

Musizana ha fita a kena kwa lushoko ni ya na ilo mu biza mi ba fumana Muoli u ipuma manala a kwa mahutu ka tipa ye tuna. Cwale Muoli a laela musizana ya na lumile ku yonga mezi mwa ndu; mi ku musizana wa mwenyi a li: "Mwai a ku te u to ni puma manala." Musizana a sutelela mi kuli a iname Muoli a mu taba ka tipa, a mu puma mimizo, mi a li: "Na sepa u bakile ku ipitisa ku Mulena."

Musizana ha man'o bulaiwa a bewa cwalo kwa lushoko mi a yo nepelwa kwa nuka busihu. Bashemi ba hae ba

lika ku bata mane ba itoboha. Kono mutu kaufela mwa muleneñi na ziba kuli musizana u cilwe ki litata la na mu yanine Mulena. Muleneñi kaufela wa toya Muoli ni ku fita, mi Mulena a swaba hahulu.

9. KASHWAU KA MUOLI

Mwa ziba kuli kamita mutu ya nyanda hahulu haiba a ka wela mwa bulena u ka ikumusa hahulu haiba a sina pilu ye lukile. Muoli na na ni kashwau hahulu mane ni mantuna a Mulena ku yena na ba nga inge bashimani ba kwa lapa. Ba bañwi ba mantuna ba hana ku shwaulwa mi a kala ku ba toya hahulu.

Zazi le liñwi kwa ba muzeko o mutuna hahulu bakeñi sa musizana yo muñwi ya na batwa ku lelekiswa kwa lapa ki Muoli ku sina libaka. Cwale mantuna kaufela ba kopana ku atula taba mi ba fumana kuli musizana ha si ka fosa se siñwi. Cwale kwa lumelwa liñusa ku yo zibisa Muoli kuli musizana u lukela ku kutela kwa lapa. Muoli ha utwa cwalo a halifa mi a nanuha ku ya kwa kuta; ha fita a yema fa kuta mantuna kaufela ba nze ba mu shalimile mi a ba nyefula a li: "Mu teleze hande kaufel'a mina, naha ye ki ya ka ya ni ezelize ndate mina mu til'o yaha fela mwa teñi, cwale ha kuna mo mu ka tulela milao ya ka, ni bulezi mi ku felile musizana u ta lelekwa kwa lapa kamuso."

Ku zwa zazi la muzeko o, Muoli a kala ku ikumusa hahulu mi a beya mulao wa kuli mutu kaufela ya ka ya mwa lapa ku yo bona Mulena konji pili a kambelele ha lishumi, ki hona a ta bihiwa ku Mulena. Batu ba nyema kono ba eza sina mwa na latela. Mazazi a mañata ha sa fitile, Muoli a kupa kuli ni yena a fiwe m'ata a ku atula litaba. Mantuna kaufela ba hana ku lumela kuli a fiwe m'ata, kono yena a tundamena mane a kala ku fapana ni Ngambela wa Mulena ya na bizwa Nalwendo.

Mantuna ba muleneñi ba kupa kuli Ngambela a bihe taba ye ku Mulena kono Nalwendo ne ili lipyeha mi na saba kuli haiba a ka biha Muoli ku Mulena mwendi Mulena u ta nyema ni ku mu tulula fa situlo sa hae. Muoli a zwela pili ku kobisa mantuna bakeñi sa muleneñi mane mantuna kaufela ba ishonda mi ba bañata ba hana ku zwela kwa kuta ku yo atula litaba.

Haili basali ba mantuna, Muoli a ba nga inge linja ze sina tuso. Ha yo tapa kwa nuka mi a yo fumana kwa teñi basali, ba nze ba tapa, kamita na ba lelekisanga ni ku bulela manzwi a maswe hahulu ku bona. Basali ba biha litaba kwa banna ba bona mi sitoyo sa ba se situna ku Muoli.

10. BUSAWANA BWA MUOLI

Busawana kamita ki nto ye shandula munzi ni ku tisa sitoyo se situna mwa munzi. Muoli na na ni busawana bo bumaswe. Ne ku sa fiti zazi a sa bihi ku Mulena kuli ngete ni ngete ba ku sebile cwana kapa ba bata ku ku fetuhela. Mazazi kaufela na nz'a luma basizana ku yo teleza mwa malapa a batu ba ba mu lata ni ba ba mu toile. Kamita kwa fumanaha kuli ba ba mu toile ki ba bañata hahulu mi a lika ku susueza Mulena kuli a ba bulae.

Mulena na utwa hahulu manzwi a Muoli wa hae. Mantuna ha ba bona taba ye ba makala hahulu mi ba lela mulelo wa ku fetuhela Mulena. Kono Muoli ne ili mutu ya butali mi a kala ku eza bulikani ni mantuna a na na ni pilu-tata kaufela ni ku ba fa limpo ze ñata ku ba toba lipilu.

Mantuna ba bañata ba ne ba lata hahulu bufumu ba ipitisa ku Muoli mi ba seba mantuna a mañwi musihali ni busihu, mane ba kala ku susueza Muoli kuli a bulaye mantuna ba ba sepahala kaufela ili kuli bona ba ce mulo-nga ba n'osi.

Muleneñi wa ikaba fa hali, ba bañwi ba lumela sa bulela

Ngambela Nalwendo mi ba bañwi ba latelela sa bulela Muoli. Mulena yena a tokwa ku bulela se siñwi a talimela fela ka meto.

Bana ba habo Mulena ba nyandiswa mi ba tamelezwa litaba ka mashano. Ba bañwi ku bona ba bulawa mi ba bañwi ba balehela kwa Linyanti ku Mulena yo muhulu. Buñata bwa lundulwa mwa muleneñi ku sina libaka mi ba yo ipilela mwa linaha li sili.

11. KETULULO YA MUOLI

Mulena ya na ni ketululo kamita ha na ku pila mwa kozo ni lubasi lwa hae. Ha ili ku Muoli, muleneñi wa Mbete kaufela no tezi batu ba na sa lati mi na ketile batu ba banyinyani fela ba na lata. Ha ku taha musebezi mwa muleneñi ku bizwa ba ba toilwe mi ba to sebeleza mahala. Ha ili ba ba latiwa bona ne ba fiwa limpo ba sa li belekeli.

Batu ba muleneñi ha ba bona taba ye ba fela pilu mi fokuñwi ba hana ku sebeza mibeleko ya Mulena. Ngambela Nalwendo hape a biha taba ye ku Mulena kono Mulena a itatula a li: "Zeo li zibwa ki Muoli." Batu ba filikana mane ba itulela ni ku kambelela Mulena. Ba kala ku bulela manzwi a maswe ha ba katana Muoli; yena a ba biha ku Mulena hape ni hape, mi ba bulawa kapa ku lelekiswa mwa muleneñi.

Kwa mantuna kaufela ne ku na ni alimuñwi, ya na latwa hahulu ki Muoli mi libizo la hae ne ili Sambambi. Munna yo na na ni busawana hahulu mi kamita na bulelenga Muoli ze ba mu seba batu. Muoli a kala ku lata Sambambi ni ba ndu ya hae kaufela, mi a ba fa limpo ze ñata. Cwale Muoli ki ha s'a hupula kuli bunde ki ku tulula Ngambela Nalwendo, ni ku beya Sambambi ya na mu lata fa situlo. Ki ha Muoli a bata mukwa wa ku tululela Nalwendo kono a palelwa ku u fumana.

Muoli kwa mafelelezo a hupula fela kuli kanti nto ye nde konji ku bulaya Ngambela Nalwendo ka sitalifi. Muoli a lukisa litaba ni Sambambi kuli ba bulaye Nalwendo mi Sambambi ka ku lata bungambela a lumela. Ba lukisa litaba ba babeli cwalo mi kwa ketwa mitangana ye miñwi kuli ba ba swalise kwa mulelo wo.

12. NGAMBELA NALWENDO WA BULAWA

Kwa fita kweli, mulelo wa ku bulaya Nalwendo u sa ezwa. Ne ku na ni butata bo butuna ku fumana mwa na ka bulaelwa kakuli na sa cangi lico mwa lapa la Mulena, bakeñi sa kutoyana ni Muoli. Cwale kwa mafelelezo kwa fumanaha kuli, kanti bunde konji ku mu bulaya ka lilumo mwa lapa la hae kapa a nze a lobezi mwa ndu ya hae.

Busihu bo buñwi sikutu sa batu sa nanula malumo ku yo bulaya Ngambela Nalwendo. Ngambela na n'za lobezi mwa ndu ni musal'a hae a li mwa buloko bo butuna kono musal'a hae na tona. Cwale musali a utwa misindo ye mituna ye kena mwa lapa mi a zusa munn'a hae.

Nalwendo ha zuha a teezeza mi a nanula lilumo la hae a zwela kwa nde. A sa kwalula sikwalo fela lilumo la mu taba fa silupi kono ki ha li kumula mi a kutela mwa ndu ku yo nga tebe ya hae. Babulai ha ba mu bona a kutela mwa ndu ba li mwendi wa saba, cwale ba lika ku kena kono mueteleli wa bona a wela mwa munyako ni lilumo li nze li mu tabile kwa pilu.

Nalwendo a zwela fa nde mi a kala ku itwanela. Musal'a hae ni yena a zuha a pamula muhuma wa hae ni lilumo la munn'a hae le ne li siezi mi a yo lwana ni yena. Ne li busihu malungasiku luli mi ne ku na ni kweli. Liseli la kweli la benyisa malumo mi munna a wa ni kuzuha. Babulai ba tembauka munna ni musal'a hae, mane kwa mafelelezo munna a yo honeha ku siya musali a sa lwana

katata. Nalwendo ba mu taba lilumo fa lipiyo mi a wela fa fasi a nze a'tami. Ki ha sibulai se siñwi sa mu puma mulala ka mukwale tuna.

Nalwendo ha s'a shwile musal'a hae a lwana inge ya pulumuka. Babulai kaufela ba mu bupa kono kwa fita nako ye telele ba si ka mu bulaya. Kwa mafelelezo musali a honeha mi lilumo la sibulai se siñwi la mu taba mwa mukokoto. Musali a wela fa mubili wa munn'a hae mi ba tomana litoho.

Babulai ba mano eza musebezi wa bona ba ya ku Muoli ku yo mu zibisa kuli ku petahalile. Muoli a itumela mi a ba fa limpo kaufel'a bona bakeñi sa musebezi o ba ezize. Lizazi ha li se li pazuzi, litupu za Ngambela ni musal'a hae za fumanwa inze li lobezi mwa lapa ki mwan'a bona wa mweli, mushimani a kala ku huwa ka matomola mi batu kaufela ba muleneñi ba taha ku to bona se si tahile.

Lapa la Ngambela la to tala batu mi kwa utwahala sililo se situna hahulu. Kwa talimisiswa taba kono kwa pala ku fumana babulai. Kono batu ba muleneñi kaufela ne ba ziba hande-nde kuli Muoli wa ziba se siñwi ka za lifu le. Litupu ze peli cwalo za nanulwa mi za yo bulukwa musima u limuñwi. Lifu la Ngambela la sabisa muleneñi kaufela mane batu ba bañwi hape ba tuta ku kutela kwa Linyanti.

Ngambela Nalwendo a mano bulawa Sambambi a bewa fa bungambela mi mubuso wa Mbeta wa ba o maswe ku fita pili.

13. MUBUSO WA SAMBAMBI

Mwa makepe a felile, lu utwile kuli Sambambi na latiwa hahulu ki Muoli mi ni mubuso wa hae lu ta fumana kuli u lumelelana hahulu ni mikwa ya Muoli. Ku bulela buniti lu ka li Sambambi na sa busi kono ne ku busa Muoli. Mulena Lubinda yena na sina taba ni za ku busa, musihali kaufela na itulela mwa ndu ya hae, mi ne ku busa fela Muoli ni Ngambela Sambambi.

Litaba ha ne li tiswa mwa kuta Sambambi mane na sa bulelangi kwa teñi. Mantuna kaufela ba mano bulela, litaba ne li lumelwa ku Muoli, ku yo li feleleza. Kamita likatulo ne li za sobozi ye maswe ye nyenyisa, batu ne ba lifiswa ba si ka fosa mi ba bañwi ne ba lukululwa ba nze ba fosize hahuluhulu.

Taba ha i fita pil'a Muoli, nto ya pili ki ku buza mabizo a ba ba zeka ni ku buza bo ndat'a bona. Mwan'a mufuzana na fiwa mulatu a si ka fosa mi mwan'a mulena, mwan'a tuna ni mwan'a mului ne ba lukululwa ni ha ba fosize. Bana ba balui ba kala ku ikezeza kakuli ne ba ziba kuli ni ha ba ka fosa ha ba na ku fumana mulatu mi bana ba lifuzana ba kala ku ishonda.

Muleneñi wa Mbeta o no tumile hahulu kwa makalelo wa ba muleneñi wa mifilifili ye miñata hahulu mi zazi ni zazi lindwa za ba teñi mwa hal'a balui ni bafuzana. Misebezi ya mulena ne i ezwa ki babotana ba sa lifwi se siñwi. Mufuzana a hapelezwa ku sheula mikwakwa ni ku yahela mantuna malapa a bona ku sina tifo. Basali ba bafuzana ba hapelezwa ku lima litima za Mulena ku zwa lizazi ha li pazula mane kuñtela ha li yo likela ba nze ba yemelezwi ki ntuna ya sweli pafa mwa lizoho ike mapantiti.

Batu ne ba nze ba yalela malelo inge ba tisa litapi ku Mulena ku to mu fa kono yena na sa ba fi se siñwi. Kwa ba butanga bo bu maswe mi batu ba nyanda hahulu. Matuna ba bañwi ba ne ba lukile ha ba bona cwalo ba zwa fa litulo za bona ba li ha ba koni ku nyandisa batu ka mikwa ye maswe. Cwale kwa siyalela Ngambela Sambambi ni mantuna a sikai fela mi nyandiso ya batu ya zwela pili ku fita pili.

14. MUBITA SIKOMBWA SA NITI

Kwa makalelo a buka ye lu katani sikombwa sa Mulena Lubinda se si bizwa Mubita, mi cwale lu ka lika ku fumana Mubita sa na eza mubuso wa Mbeta ha u se u t'ana.

Kwa makalelo a ku busa kwa Mulena Lubinda, Mubita

na nze a lika ku mu eleza ka mikwa ye miñata hahulu, mane ha ku bulawa mahe Muoli Mubita yena na hanile na ize: "Musali yo ne ili yena mahe Muoli tota-tota." Cwale ku zwa hona foo, Muoli a kala ku toya Mubita mi a mu tameleza litaba ze ñata za buhata ku Mulena. Mubita a ba tunuka mwa lapa la Mulena ku yo ina mwa lapa la Ngambela Nalwendo. Kono nihakulicwalo ka nako ni nako na nze a taha ku Mulena ku to mu eleza.

Ngambela Nalwendo a mano bulawa, Mubita a inelela mwa lapa la hae mi a uta ni lubasi lwa hae. Ki ha Mubita a fumana kuli muleneñi cwale wa t'ana mi zazi le liñwi a ya ku Mulena, ha yo fita a li: "Muñaka haiba mubuso wa hao wo u ta zamaiswa cwana ka mazazi a mañata, zazi le liñwi u ta siyala u linosi mwa toho ya hao. Ha u lukeli ku nyandisa batu ba Nyambe ka nzila ye swabisa cwana, kono hape u hupule linzwi la na bulezi munna-muhulu ha lu mu siya le lili, 'u ta kutela kwanu pili ni si ka shwa'."

Mulena ha utwa manzwi a Mubita a kala ku lila hahulu mi a laela Mubita kuli a no tahanga kamita Muoli ha siyo ku to mu eleza. Mubita a kambelela mi a zwa a ya kwa lapa la hae.

Ka bumai Muoli a utwa kuli Mubita na ile kwa kwandu ku Mulena mi ka pili-pili a kala ku lemuha kuli Mulena na swabile hahulu. Cwale Muoli a lika mwa na konela kaufela kuli a bulaye Mubita kono kwa pala. Lifuzana kaufela za mwa muleneñi za keta Mubita kuli ki yena ya ta bihanga lipilaelo za bona ku Mulena mi kwa lukiswa kuli Mubita a silelezwe hahulu kuli a sike a bulawa.

Mubita a ba muateleli wa bafuzana ka mazazi a mañata kono kwa mafelelezo Muoli a hapeleza Mulena kuli nto ya eza Mubita i fele mi a li ha ku na mubuso o ta ba ni lingambela ze peli, mi ni yena Sambambi a shuñelela a li Mulena ha lata a beye Mubita fa bungambela ku fita kuli Mubita ni yena hape a be ni m'ata a ku zamaisa batu ba bañwi mwa muleneñi.

Mubita a laelwa kuli ha sali muateleli wa bafuzana mi batu ba bañata ba nyema hahulu mi ba hupula ku tunuka mwa muleneñi. Batu ba kala ku nyanda hahulu mi kwa ba ni lipulayano ze ñata.

15. BASIZANA BA KWA LAPA BA BALEHA

Situhu ni ketululo ya Muoli za ekezeha mazazi ni mazazi mi basizana ba kala ku baleha, alimuñwi ka alimuñwi.

Zazi le liñwi nama ye ne yanehilwe fa kalani mwa lapa, ya ciwa ki nja mi basizana kaufela ba bizwa, ku to buzwa mo ba ciselize nama linja. Basizana ha ba fita ba buziwa kono ha ku na ya na alabile mi Muoli a laela kuli kaufela bona ba natwe lipafa. Basizana ba natwa ka situhu se si maswe, mi ha ba natilwe kwa ketiwa ba bañwi ku bona hape kuli ba beswe mazoho fa liñetana le li cisa. Muoli na toile hahulu basizana ba bande mi a keta ba bane kuli ba cisiwe mulilo. Basizana ba bane ba ciswa fa pani ya liñetana le li cisa mi ba holofala maswe. Bo m'a bona ha ba yo utwa ba taha ku to ba nga mi ba to nyefula Muoli hahulu.

Manzibwana basizana kaufela ba ne ba siyezi ba tobela ku bo m'a bona mi ba tokwa ku kuta hape. Mulena a buza libaka le li tobisize basizana mi ha utwa kuli ne ba natilwe hahulu mane ni ku beswa minwana, a nyema hahulu ni ku halifa mi a kala ku sa sepa Muoli wa hae.

Mulena a lika ku biza bashemi ba basizana ku ba kupa kuli ba kutise bana ba bona, kono kaufela ba hana mi lapa la Mulena la siyala lili mukungulu li sina ni haiba musizana alimuñwi. Ki ha Mulena hape a lika ku fumana basizana, kono muleneñi kaufela wa hana kuli ha ku sana musizana ya ka ya kwa lapa hape.

Muoli a nyanda ku tokwa ba ku mu sitela konji musala Ngambela Sambambi ni bana ba hae ki bona ba ne ba mu sitela ni ku mu kela mezi; batu ba muleneñi kaufela ba hana ku mu sebeleza.

16. MULENEÑI WA T'ANA

Basizana ba kwa lapa ba mano baleha, batanga ba Mulena ba kwa lyenga ni bambeti cwalo ni bona ba tuhela

misebezi ya bona mi mulonga wa kala ku sinyeha. Mwa kuta kwa tokwa litaba za ku atula, mi batu ne ba bonahala ku pateha hahulu ku lukisa libyana za bona.

Mulena a komoka ha bona batu ze ba eza mi a hupula kuli ba bata ku mu fetuhela mane a ba a tuta mwa kwandu ku yo lobalanga mwa longo lo ne lu yahilwe kwa munanga wa nuka ni Muoli wa hae.

Batu ba kala ku ola malapa a bona mi ba bañwi ba lutulula litungu za bona ni malapa cwalo. Munzi wa kala ku tala matakala kakuli batu ne ba sa lati ku fiyela. Mwa muleneñi kwa ba ni bulutu bo butuna. Basali ba pwacaka ni maseho fo ne ba apehelanga.

Lapa la Mulena ni lona la lobwa mi nyangela ya nga likota ku yo ola. Mulena ha nze a li kwa nuka koo ni Muoli wa hae a mu kupa kuli ba sabele kwa Linyanti ku ndatahe, kono Muoli ka ku buluka manzwi a mahe a hana a li: "Ndate na laezi kuli ha ni na ku zwa mwa sioli se mane ku fitela ni shwa, cwale u zamaye u n'osi na na siyala,"

Muoli a kala ku ipona bumai kakuli yena se ili yena mwapei ni muki wa mezi. Ngambela ni lubasi lwa hae ne ba siezi mwa muleneñi, Mulena ni Muoli ha ba taha ku to pila kwa munanga wa nuka. Muoli a kala ku bona mayando mi a bulelela Mulena kuli mucembebele yale ya na cisizwe mwa mulilo ne li yena mahe totatota. Mulena ha utwa taba ye a nyema mi a fumana kuli kanti Muoli u na ni mikwa ye maswe hahulu. Manziwana Mulena a kutela kwa muleneñi wa hae mi a li ku Muoli: "Siyala foo wena sihana m'aho, na, na ya kwa batu ba ka, kanti wena u mutu ya maswe."

Mulena a kutela mwa muleneñi kono a yo fumana lapa la hae li olilwe. A lika ku ipitisa kwa batu ba hae kono kaufela bona ba hana ku ambola ni yena mi ba lukisa za musipili wa bona. Mulena a ya mwa lapa la Sambambi kuli a yo pila mwa teñi mazazi-nyana kono Sambambi a tokwa ku mu amuhela hande mi kapili-pili Mulena a fumana kuli ki kale a fetuhelwa.

17. MULENA LUBINDA U S'IWA MWA SIOLI

Batu ha ba se ba felize ku lukisa za bona kaufela, ba toma lizazi la ku funduka. Isali kakusasa zazi le liñwi, ngongi ya natwa mi batu kaufela ba kubukana fa patelo. Basali ba kala ku opela lipina za punyuhlo mi kwa utwahala miluluezo ya nyakalalo. Mulena ka nako yeo na inzi mwa ndu ya Sambambi a komokile halulu mi na saba ku zwela fa nde kuli mwendi ba mu bulaya.

Sambambi ni yena a kala kuputa libyana za hae kaufela mi a li siliseza mwa buse kaufela zona. Hase a silisize libyana za hae a kutela lubasi lwa hae mi a ba longa mwa mukolo ku ba silisa nuka. A huhula likomu za hae kaufela mi ha yo fita mwa buse bwa nuka, a belesa mapulu a hae mi a ba yena wa pili kwa ku siya Mulena mwa sioli.

Batu kaufela ba ne ba kubukani fa patelo ba kala ku isa libyana za bona kwa likamba ku yo longa mwa mikolo. Musihali kaufela ba inela ku tuta libyana za bona ni ku li siliseza mwa buse bwa nuka. Manziwana ha base ba felize ku silisa libyana ba silisa ni tukomu to ne ba na ni tona kaufela. Cwale lizazi ha li yo likela kwa bonahala mikolo ye miñata inze i sila nuka i longile batu ba bañata banna ni basali.

Ha ba yo fita mwa buse ba eza lico mi ba lobala bakeñi sa mukatala wa ku tuta libyana. Habusa ba zuha kakusasa mi ba kala musipili wa bona wa ku liba Linyanti. Ba zamaya ba tabile hahulu bakeñi sa kuli manyando a bona na sa felile. Ba zamaya ka tata mane ba yo fita Linyanti.

Mulena Mbeha a yo taba hahulu ha ba bona mi a ba amuhela ka ciseho ye tuna.

18. LUBINDA U FITA LINYANTI

Lu se lu utwile mwa na siyezwi Lubinda mwa sioli a li n'osi. Kono ha se ku fitile zazi li li liñwi Mubita sikombwa sa hae a hupula manzwi a Mulena yo muhulu mi a mu

kutela ku yo munga. Ha yo fita mwa sioli Mubita a fuma-na Lubinda a bata ku ipulaya mi a mu tamulula mwa mulala ki ha se a li ku yena. "Muñali ni batile ku ku siya kono ha ni yo hupula manzwi a ndat'aho na fumana kuli konji ni kute ni to ku nga. U sike wa ipulaya ki wena ya mulatu kakuli ha u zibi ku busa batu ka kozo."

Lubinda ni Mubita ba kala musipili wa bona ku ya Linyanti. Lubinda a zamaya a swabile hahulu mi na swaba ha hupula ku yo talima ndat'ahe mwa pata. Ba zamaya hahulu mane ba y'o fita kwa Linyanti. Ha ba se ba sutelezi muleneñi ba ina ku ishumusa ni ku litela lizazi kuli li likele kakuli Lubinda na swaba ku fita mwa hae musihali. Lizazi ha li se li likezi Lubinda ni Mubita ba kena mwa muleneñi mi ba luma mupolisa kuli a yo ba biha.

Mulena ha utwa kuli mwan'a hae u tile, a taha, yena ka sibili ku to mu amuhela fa munyako. A mu tubeta mwa mulala mi a mu tubeta hape ni hape. Cwale mushemi ni mwan'a hae ba kena mwa ndu mi kaufel'a bona ba lila hahulu nako ye telele. Hamulaho Mulena a laela kuli ku tahe mezi a futumala ili kuli mwan'a hae a to tapa hande. Ha se a felize ku tapa ba mu tiseza lico za mifuta-futa mi a ca mane a palelwa. Mubita ni yena a tisezwa mezi a futumala, a tapa, mi a ca ku kula.

Ha ba se ba felize ku ca Lubinda a kandekelela ndat'ahe bupilo bwa pilile mwa sioli sa Mbete, ni mikwa ya musali ya na nyezi kaufela ni mo ku sinyehezzi mubuso wa hae. Lubinda hape a lumba Mubita hahulu bakeñi sa likelezo za hae ni ku kutela ku yo munga ha na siyezi mwa sioli a n'osi.

Habusa kwa lukiswa mukiti o mutuna. Batu kaufela ba kopana mi likomu ze ñata za bulawa. Cwale Mulena ni mwan'a hae ba ina fo ku pahami kuli mutu kaufela a ba bone. Mulena na bonahala ku taba hahulu kono mwana na bonahala ku swaba bakeñi sa kezo ya na ezize ku ndat'ahe. Kwa lizwa lingoma mi basali ni banna kaufela ba tabela mwan'a mulena ya kutile. Manzibwana mukiti wa fela mi batu kaufela ba ungutuka. Linzwi la Mulena Mbeha la na bulezi ku Mubita kuli: "U yo mu bulelela kuli pili ni si ka shwa u ta kutela kwanu," la petahala.

19. LIFU LA MUBITA

Ha ba kuta kwa Linyanti Mulena Mbeha a tabela hahulu musebezi wa na ezize Mubita mi a mu eza yo muñwi wa mantuna a hae. Hape a mu fa ni likomu ze mwanda. Mubita a busa ni Mulena nako ye telele hahulu. Na tumile ka ku tokwa sobozi kwa hae. Kamita na atula taba ka mo inezi. Balui ni bafuzana ba mu tabela hahulu mi ni mantuna a mañwi ba kala ku latelela bupilo bwa hae mi mubuso wa Linyanti wa kala ku bubana.

Kwa fita lilimo ze peli kiha Mubita a kala ku kula hahulu. Ba lika ku bata liñaka kono kwa pala. Mubita a kula silimo mutumbi mi Mulena ni batu ba mu tomohela pilu. Kono ni ha na kula Cwalo litaba ze ne palanga mwa kuta ne ba nze ba mu tiseza zona mi na li atula ka swanelo. Mazazi ha nze a fita butuku bwa mu hona, mi busihu bo buñwi mantuna ba yo bizwa kakuli butuku bwa Mubita ne bu zuhile hahulu.

Mantuna kaufela ni Mwabange Lubinda ba kopana mwa ndu ku to bona munna ya ngana ha ba siya. Cwale ki ha Mubita a bulela a li: "Ku Lubinda, muñali na ku siya kono ni tabile kakuli ni ezize hande musebezi wa ka mi na sepa ha u na ku ni libala. Cwale ku mina mantuna kaufela na mi laeza mi ni li mu buse hande mulonga wa mina ku sina ketululo ni ye kana." A sa feza fela ku bulela, Mubita a ikotolola mi a lobala ku ya ku ile. Kono se ne si komokisize ki kuli batu ba bañata ba ba shwa ba puti-wanga kono Mubita na iputile isali yena.

Kakusasa kwa yo yepwa ndu ya munna ya sepahala, mi Mubita a yo bulukwa ki nyangela. Sililo sa ba se situna hahulu mwa muleneñi mane ni banana ba palelwa ku lalela zazi leo.

Ki ona mafelelezo a Mubita sikombwa sa niti.

---

20. LUBINDA U YOLA NDAT'AHE

Mubuso wa Linyanti wa zamaya hande mane ku fitela Mulena Mbeha ha shwa. Lubinda a yoliswa situlo sa ndat'ahe mi a busa hande batu ba hae kakuli n'a sa boni butata bwa lifasi. Kamita na laela mantuna a hae ku busa batu ka muhau ku sina ketululo. Litaba za atulwa hande mi muleneñi wa Linyanti wa bubana mwa lifasi kaufela.

Lubinda a tokolisa malomba kuli batu ba lime lico ze ñata mi luli muleneñi wa Linyanti n'o sa shwi tala. Kamita na fa batanga ba hae likomu kuli ba luwe. Na olisa mañi ni mañi kaufela mi a beiwa libizo la Lubinda ya musa.

Lubinda a ina nako ye telele a sa nyali kakuli na saba kuli mwendi samba a nyala musali ya si ka luka kuli hape a to mu sinyeza puso ya hae. Kwa mafelelezo a nyala musali ya na na ni pilu ye kenile, ya lata batu hahulu mi Muoli yo yo munca a pilisa hande basizana ba kwa lapa.

Lubinda a hanisa bucwala mwa muleneñi wa hae, mi mutu kaufela ya na mu sebeleza a fiwa mupuzo wo likana musebezi wa ezize. Batu ba mu sebeleza ba nze ba wabewzi mi ba eza musebezi wa bona ka makete. Lubinda a pila bupilo bo bunde ku fita malena a mañata ba ne ba busa mwa linaha ze ñwi ka nako yeo.

---

21. MANYANDO A MUOLI WA MBETA

Muleneñi wa Mbeta u mano sinyeha, Muoli a pila bupilo bo butata hahulu. A kala ku pila a n'osi mwa sioli, mi a hupula mahe kamita ni mita. A zwa mwa longo mwa na ina kwa munanga wa nuka kuli a yo pila mwa muleneñi a n'osi. Ha yo fita mwa muleneñi a fumana buñata bwa mandu a lutuluzwi mi kwandu ni yona ne i lutuluzwi lineku. A kena mwa kwandu a talima kafa ni kafa mi a ina fa fasi ku lila.

Muoli a hupula batanga ba na luile kaufela, a hupula mabisi a na ca, a hupula ni bufumu bwa hae kaufela. A poto-

loha muleneñi mi a fumana kuli munzi kaufela se li mwa matota a sabisa mi Muoli a bulelela mwa pilu a li: "Mwa bona kanti bo ma ne ba bulelanga niti ha ne ba ize kuli lifasi la fetuha." A kala ku ipuza lipuzo ze ñata, mane bakeñi sa lipilaelo buñata a kala ku ota. Kono nwendu batu ba bañata ba ka buza kuli kanti kiñi Muoli ha na inyandisa cwalo ku fita kuli a ipulaye mi manyando a fele? Kono bana ba hesu ni mi zibisa kuli mutu ya inzi mwa manyando a matuna ha na ni ngana ya ku hupula ku ipulaya kakuli booko bwa hae kamita bu takani mi u bata ku swana ni sipulumuki sa mwa naheñi.

Muoli a pila mwa matota a muleneñi ka mazazi a mañata mi a pila ka ku ca muluku wo ne ba siile batu ha ba baleha mwa muleneñi. Hape batu ba bañwi ne ba siile mbonyi mwa mashete a bona mi Muoli a fumana lico ze ñata. Kono sina ha mu ziba kuli ni ha u ka ca sico inge u tokwile tabo u ta ota hahulu, kakuli lico ha li na ku ku wela hande.

Mutu ha inzi mwa ziezi kamita u hanelela ku nyaza batu kuli ki bona ba ba mu beile mwa kozi. Muoli ni yena ha nze a inzi fa cika fa patelo ya muleneñi a shalima ndu ya Ngambela Sambambi yo na utwana ni yena hahulu, mi a kala ku bulela a li: "Kabesi yena muñ'a ndu yale, kabe ne ni fetuhile mutu yo munde. Kono kamita ki yena ya na ni susueza ku bulaya batu mi hape batu ha ba ni fetuhela ki yena wa pili kwa ku ni sabela."

Muoli a toya ndu ya Sambambi, Mazazi kaufela na nza potela mandu a mwa muleneñi kaufela kono mane na sa lati ni hanyinyani ku bona ndu ya Ngambela Sambambi. Muoli a pila mwa matota a muleneñi mazazi a mañata mane kufitela lico ze ne ba siile batu ze fela.

---

22. MUOLI U HUPULA KU IPULAYA

Lico ze ne siyezi mwa muleneñi li mano fela Muoli a fumana kuli bunde ki ku ipulaya kuli a sike a ipulaelwa ki tala. Ki hona a kala ku fumana ngana ya ku hupula.

Muoli a nga muhala a u tama mwa halimu a situwa sa ndu mi a hata fa cika ni ku ikoleka muhala mwa mulala. Ha s'a ikolekile muhala mwa mulala a laha cika mi a kala ku nyendaela. Kapili-pili s'a kala ku nyakaula ni ku lutaula meto. Ka bumai muhala n'o bolile mi ha nze a nyakaula wa pumeha, mi a wela fa fasi. A ikayutula muhala mwa mulala. Mi a ina a nz'a sibuzi lulimi ka muzuzu o mutelele.

Kwa nalulalule, Muoli a kala ku ba ni ngana hape, ha bona muhala wa na bata ku ipulaisa a u swala mi a u nepela kwande a kenelwa ki sabo ye tuna hahulu. Ku zwa zazi na na batile ku ipulaya ku fitela lifu la hae Muoli ha si ka lika ku ipulaya ni hanyinyani.

Muoli ha zwa fa ku bata ku ipulaya a yambaela sioli kaufela ku bata za ku ca, a pila litolwana za mwa mushitu inge folofolo. A kala ku lika ku itabisa ka ku opela lipina kono eshee kwa pala ku fumana tabo ya n'a na ni yona muleneñi wa Mbete ha n'o sa pila.

Cwale Muoli a bata musima mwa na inanga ni m'ahe, mane a ba a yo u fumana. Kono ha kena mwa teñi a fumana buloko bwa luwawa mi a lemuha kuli kanti mwa musima mwa n'a hulezi ne ku se ku pila luwawa. Muoli a ikupula mi a fumana kuli bunde ki ku lelekisa luwawa lo ne lu pila mwa musima mo. Cwale a tiba musima ka licwe le li tuna mi a zamaya kwa ku ipatela lico. Ha yo kuta kwa ku zuma lico Muoli a fumana licwe la na beile fa munyako wa musima li sutisizwe, mi hape a fumana buloko bo bunca bwa luwawa. Cwale Muoli a komoka kuli luwawa lo ne lu kona ku sutisa licwe ne li lwa mushobo mañi. Muoli hape a ya kwa ku bata lico mi ha kuta a lobala mwa musima.

23. MUOLI U KATANA M'AHE

Bana ba hesu mwa ziba hande kuli batu ba kwa lake ne ba kona ku ipetula lifolofolo ha ba lata. Mi kamita ha ba shwa ne ba ipetula mikubilu ya lipizi, linoha, linja

kapa folofolo kaufela ye pila mwa lifasi. Mahe Muoli yena na ipetuzi luwawa, mi sina ha mu ziba fapano ya folofolo ya mwa naheñi ni ya mukubilu, kikuli folofolo ya mukubilu ina ni ngana hanyinyani kufita folofolo ya mwa naheñi.

Mahe Muoli a ipetula luwawa ha mano ciswa mwa mulilo, mi a to pila mwa musima mwa na pilanga ni mwan'a hae. Muoli ha zuha fa buloko a fumana luwawa lu mu inzi kwa tuko. A kala ku saba hahulu, mi a li a mate kono luwawa lwa bulela lwa li: "Awa si sabi mwan'a ka ki na m'aho yo no bulaisize. Ne ni ku bulelelanga kuli bufumu ki puka mi bu ungolwa ki batu ba ba na ni butali, ni ba ba sina muikuhumuso kwa batu ba bañwi."

Muoli a kuza mi a teezeza hande, cwale luwawa lwa mu bulelela kuli lona lu ka ikinela musima wa lona ku sili mi lu ka to mu bonanga feela. Muoli a lemuha kuli luli luli luwawa lo ne li bona bo-mahe kakuli linzwi la lona ne li swana hahulu ni la mahe.

Luwawa lwa zwa mwa musima mi hape Muoli ki mwa shwezi a sa lu boni.

24. LIFU LA MUOLI

Manyando ni lipilaelo kamita li tisa lifu. Muoli wa Mbete na ipumana kuli u nyanda hahulu mi kamita na bilaela ku bona mahe ya na ipetuzi luwawa kono na si ka mu bona.

Zazi le liñwi Muoli a zwa mwa musima wa hae ku yo tapa kwa nuka, a ina nako ye telele a nz'a hupula za manyando a hae, mi a kala ku bokolola ku lila. Kiha icubaela tumezi mi a kuta kwa hae. Busihu kaufela na si ka lobala hande, kakuli toho ya hae ne i opa hahulu. Muoli a tandana busihu kaufela mane lizazi la yo pazula.

Ne li nako ya maliha mi ne ku na ni silami se si tuna hahulu, likota ze ñata za ca silami mi matali a zona a tutuleha. Mwa musima mwa na ina Muoli ni mona ne ku bata hahulu mi lu kali mwendi butuku bwa hae ne bu tisizwe ki silami se situna.

Kakusasa ha ku se ku tutumukile, Muoli a zwela fa nde ku to ola kambalala. A ina fa licwe le ne li kwaliswa kwa munyako wa musima, mi nako ni nako na nz'a njanja silami. Toho ya hae ya zwela pili ku opa ka tata mi ni mubili wa kala ku cisa. Musihalinyana Muoli a lika ku kutela kwa musima wa hae kuli a yo lobala, kono a palelwa ku yema. A ina fa licwe musihali kaufela mi lizazi ha li se li bata ku likela, Muoli a ikotola mi a timela. A shwa a inzi fa licwe a nze a itimile meto, toho ya hae inze inami fa sifuba sa hae inge mutu ya lapela.

Kwa fita mazazi a malalu Muoli ha mano shwa, mi ka la bune luwawa lwa taha ku to bona Muoli. Luwawa lwa to fumana Muoli a omelezi luñañali, mi lwa kala ku lila ka tata. Mane lwa ya mwa macacani ku yo ca munyonga kuli lu pulumuke. Ha lu se lu cile litolwana za munyonga, lwa pulumuka mi lwa lila ka tata busihu ni musihali.

Mwa ziba kuli ka nako ya maliha mawawa a ca munyonga mi a kala ku pulumuka. Mukwa wo u simuluhile kwa luwawa lwa mukubilu lo ne lu pila mwa sioli sa Mbeta.

25. MAFALELEZO A TABA

Mwenyi cwale a lu taluseza kuli luwawa lo lwa mukubilu lu sa pila mwa sioli sa Mbeta mi ha lu supala lwa icisa ili lona mwa mulilo mi hape lwa zuha ku fetuha luwawa lo lunca lo lu sa ikutwa. Hape mwenyi a li kuti ka nako ya maliha luwawa lo lu ca munyonga mi lu kala ku pulumuka ni ku lila mwan'a lona ya na timezi nako ya maliha; mi ni mawawa a mañwi mwa naha kaufela ni ona a kala ku pulumuka ni ku lila Muoli wa Mbeta.

Mwenyi a feza taba ya hae, kaufel'a luna ni na ni bo-kuku lwa siyala lu komokile hahulu. Kwa fita nako ye telele ku sina ya bulela konji kwa mafalelezo ki hona mwenyi a kupa kwai ku bo-kuku a li: "Mucembele a mu ni notise kwa teñi zazi li ile ni mutu wa lwendo!"

Bo-kuku ba mu fa kwai mi ha feza ku zuba a kubama

fa museme a itumela kwa kamuhelo ya luna, a nanula lusata ni kapaupau ka hae a zwela kwa nde. Ha fita mwa lapa na mu bona a shalima kafa ni kafa mi a li: "Lihali mu li apuhile mi ha ni sepi kuli ku ta ba ni pula ye ta nela hape." Na mu bona ha yo zwela kwande a lapa mi na utwa misindo ya hae ha yo zamaya. Ku zwa zazi leo ku fitela la kacenu le ha ni sika mu bona hape, kono taba ya na ni kandekezi ne ni i hupula nako kaufela mi mane na hupula kuli bunde ki ku zibisa sicaba sa hesu taba ye.

26. TUTO YE LU FUMANA MWA TABA YE BULEZWI

Na sepa batu ba bañata ba ziba sioli sa Mbeta mo si inezi nako ye. Mi ku na ni mutu ya ka ziba kuli Mbeta ne ili muleneñi o n'o bubana? Kalabo ki kuli ha ku na mutu ni haiba alimuñwi ya ka kona ku itemuhela kuli Mbeta ne ili muleneñi konji haiba ku na ni ya kandekezwi sina na. Mbeta ka nako ye se ili mwa mushitu fela mo ku tezi macacani ni linoha.

Cwale bana ba hesu lu swanezi ku mamela ku fetuha kwa lika za lifasi, kakuli lifasi li fetuha nako kaufela, mi ha li nze li fetuha, malundu a ta ululuka ku fetuha mabala, mabala ona a ta nanuhela mwa halimu ku fetuha malundu, mufuzana u ta fetuha mului, mi mului u ta fetuha mufuzana. Ku ikeza inge Muoli wa Mbeta ya na hanile mahe ba-keñi sa ku wela mwa bufumu. Bufumu ki puka ye ye fufela mwa halimu lizazi li sa pazula fela, mi ha u hana bashemi ba hao kuli mwendi u fumile u ta be u inyaze muta bufumu bwa hao bu fela, sina mwa na inyazelize Muoli wa Mbeta.

Naha kaufela ye sa buswi hande i ta itanela sina mule-ñeñi wa Mbeta. Naha kuli i zwele pili, konji batu ba mwa teñi kaufela ba sebeze hamoho, ku be ni kutwano mi batu ba sebeze hande ka ku sepana. Cwale sicaba sa hesu ha lu sebezeñi ka tata kuli naha ya luna i sike ya t'ana sina muleneñi wa Mbeta.

LOZI : "Queen of the Mbeta."